

Ю. І. Потоцька

Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця,
к. філос. наук, доцент кафедри філософії та політології

ФЕНОМЕН ЕТНІЧНОГО РЕНЕСАНСУ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Анотація: У статті проаналізовано етноренесанс як соціокультурний феномен доби глобалізації. Автор вказує на те, що етнокультурний фактор виступає як протидія по відношенню до глобалізаційних процесів, але може відігравати роль їх каталізатора, якщо мова йде про розвиток субетнічних культур, які загрожують сталому існуванню великих культурних спільнот і дезінтегрують їх. Також автор підкреслює, що змістом етноренесансу не є виключно відродження культури і повернення до традицій минулого, він має модернізаційну спрямованість, тобто етнічність стає принципом оновлення суспільства.

Ключові слова: глобалізація, вестернізація, етнічний ренесанс, етнофутуризм, націоналізм.

© Потоцька Ю. І., 2017

Ю.И. Потоцкая

ФЕНОМЕН ЭТНИЧЕСКОГО РЕНЕССАНСА В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация: В статье проанализирован этноренесанс как социокультурный феномен эпохи глобализации. Автор указывает на то, что этнокультурный фактор выступает как противодействие по отношению к глобализационным процессам, но может играть роль их катализатора, если речь идет о развитии субэтнических культур, которые угрожают устойчивому существованию крупных культурных сообществ и дезинтегрируют их. Также автор подчеркивает, что содержанием этноренесанса не является исключительно возрождение культуры и возвращение к традициям прошлого, он имеет модернизационную направленность, то есть этничность становится принципом обновления общества.

Ключевые слова: глобализация, вестернизация, этнический ренесанс, этнофутуризм, национализм.

Yu. Pototska

THE PHENOMENON OF ETHNIC RENAISSANCE IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Abstract: The article deals with the ethnic renaissance as a socio-cultural phenomenon of the era of globalization. The author considers that ethnocultural factor acts as an opposition in relation to the processes of globalization, but it can play the role of catalyst, when it comes to the development of sub-ethnic cultures which threaten steady existence of the major cultural communities and disintegrate them. The author also emphasizes that the content of the ethnic renaissance is not only revival of culture and a return to the traditions of the past, but it has a modernization tendency, i.e. ethnicity becomes a principle of renewal of society.

Keywords: globalization, westernization, ethnic renaissance, etnofuturizm, nationalism.

Глобалізація як багатоаспектний процес передбачає інтернаціоналізацію політико-правового, економічного, інформаційного простору. Однією з її найважливіших складових є міжнародна культурна інтеграція. Західний світ став джерелом розповсюдження ідей, цінностей та норм, які є надбанням його історії.

Вестернізація (у першу чергу, американізація) загрожує етнічним спільнотам втратою культурної самобутності. Але всупереч тенденціям до уніфікації можна, навпаки, спостерігати диверсифікаційні явища в сфері культури.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. у цілому ряді суспільств відбуваються процеси, які дають підставу дослідникам говорити про «етнічний вибух» та «етнічний ренесанс». Феномен етнічного відродження виглядає досить нелогічним, якщо виходити з того, що етнічність за умов глобалізації має тенденцію до зникнення, тому його називають також етнічним парадоксом [12].

Етнічний ренесанс кінця ХХ – початку ХХІ ст. розглядається на межі дисциплін (філософія, соціологія, політологія, психологія). Серед вітчизняних дослідників різних аспектів цієї проблеми можна назвати О. М. Майбороду [4], В. О. Ігнатова [2], М. О. Оксютівич [5], Т. С. Пітякову [6] та ін, серед зарубіжних – Е. Сміта [8], О. О. Окладнікову [11], Стефаненко Т. Г. [12], Уколову М. С. [13] та ін.

Ціль даної роботи – розглянути етноренесанс як соціокультурний феномен сучасної доби. Завдання роботи полягають у тому, щоб відстежити зв'язок між етноренесансними і глобалізаційними процесами, уточнити зміст і спрямованість етнічного ренесансу.

Поняття «етнічний ренесанс» виникло у політології у 1960-ті рр. З 1970-х рр. воно почало широко використовуватися американськими дослідниками, що було пов'язано з критикою теорії «плавильного казана», згідно з якою етнічні меншини є пережитками доіндустріальної (аграрної) епохи [11]. З точки зору даної теорії урбанізація і модернізація повинні неминуче призвести до акультурації етносів та

їхньої мовної асиміляції, оскільки у процесі свого зростання міста постійно приймають потоки мігрантів і синтезують їх культури. Фактично ж не тільки мігранти виявляються спроможними зберігати власну етнокультурну ідентичність, а й місцеве населення вдається до пошуку та відродження втрачених традицій.

У широкому сенсі під етнічним ренесансом розуміють загальне зростання ролі етнічного фактору у світовій історії кінця ХХ – початку ХХІ ст., що має прояв зокрема у поглибленні міжетнічних протиріч і конфліктів. Підкреслимо, що цей термін застосовується по відношенню до різних за рівнем розвитку країн, до багатьох різноманітних етносів, суб- і надетносів.

Як вказують О. О. Окладнікова та А. О. Зобніна, «існуючі у сучасній етнополітології та етнології визначення етноренесансу зводяться до наступного: переосмислення етнічної ідентифікації та звернення у її пошуках до ймовірних витоків рідної культури, яку необхідно відродити/відновити» [11].

Таким чином, зміст поняття етнічного ренесансу охоплює наступні сутнісні риси: по-перше, розвиток етнічної самосвідомості та, по-друге, прагнення відродити елементи культури, які є (або вважаються) репрезентативними рисами етнічності.

Всебічно аналізуючи причини етноренесансу, сучасні дослідники роблять акценти на факторах, що так чи інакше пов'язані з глобалізацією. Як підкреслює Г. П. Кібасова, глобалізація призводить до загострення етнонаціональних проблем [3]. Етноренесанс переважно розглядається як відповідь на уніфікацію культури, коли народи свідомо або несвідомо прагнуть зберегти і захистити власну мову, релігію, традиції. Він трактується як реакція більш відсталих у розвитку народів на економічну і технологічну експансію народів розвинених. Також його пояснюють зростанням світової соціальної конкуренції, у наслідок якої інтенсифікується внутрішня етнічна взаємодія [12]. Існує думка, що завдяки засобам масової комунікації відбувається полегшення процесів згуртування великих соціальних груп в економіці, політиці, культурі, при цьому у плані консолідації саме етнічні спільноти знаходяться у більш вигідному становищі, ніж інші великі групи, наприклад класи [Там само].

Серед психологічних причин зростання етнічної ідентичності називають, по-перше, пошук відносно сталих орієнтирів в умовах перенасиченості інформацією та соціальної нестабільності, а по-друге, більш чітке усвідомлення власної етнічної особливості за умов інтенсифікації міжетнічних контактів [12].

Дійсно, етноренесанс може вважатися антиподом культурної глобалізації, але певною мірою, парадоксальним чином, сприяє їй. Вестернізація культури реалізується за рахунок руйнування вже існуючих культур, роз'єднання масштабних культурних спільнот. Відродження етнічних та регіональних традицій перебуває цілком у руслі глобалізації, якщо воно пов'язане з дезінтеграційними процесами, розколом надетносів. У цьому сенсі боротьба за культурну самобутність може призвести у перспективі до її втрати. Наприклад, розколи у православ'ї на пострадянському просторі, що пов'язані з прагненням утворити національні автокефалії, призводять до ослаблення позицій православної культури та сприяють популяризації та розповсюдженню інших конфесій на канонічному православному терені.

Політико-ідеологічні аспекти етноренесансу є, безумовно, тісно пов'язаними з соціально-психологічними. У багатьох випадках процеси етноренесансу та культурної регіоналізації у тій чи іншій державі підтримуються зацікавленими політичними силами, у тому числі із зовні, хоча й помилково було б вважати їх цілком штучними.

Можна згадати точку зору С. Жижєка, згідно з якою, у зростанні ролі етнічного фактору варто вбачати наслідок інформаційної маніпуляції. Наприклад, західна преса інтерпретує соціальні конфлікти як етнокультурні, в силу того, що найчастіше своїм положенням незадоволені саме мігранти. В такий спосіб приховуються справжні проблеми, які знаходяться у соціально-економічній площині [1].

Потрібно звернути увагу на те, що змістом етноренесансу не є виключно відродження культури і повернення до втрачених традицій, він має і модернізаційну інтенцію. За визначенням Е. Сміта, етнічний ренесанс – це «спроби віднайти й зберегти своє етнічне минуле і водночас трансформувати його у дещо сучасне, сформувати нове суспільство через відродження старої етнічної ідентичності та зберегти кільця у ланцюгу поколінь» [8, с. 97].

Симптоматичним є те, що наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. сформувалася така ідейно-світоглядна система, як етнофутуризм. За час свого існування він розширив власний географічний і соціокультурний простір. Спочатку етнофутуризм був лише феноменом художньої культури, згодом почав проявлятися у повсякденній культурі та ідеології.

Етнофутуризм – це особлива етноренесансна відповідь на гомогенний вплив глобалізації. Його змістом є діалог і прагнення до синтезу «свого» та «чужого», архаїчного та техногенного, локального та глобального. Толерантність до іншоетнічності робить його явищем, яке відповідає духу історико-культурної доби постмодерну [13].

Як вважає В. О. Шнірельман, етноренесансні спроби відновлення давньої традиції здійснюються міською інтелігенцією за допомогою фрагментів давніх локальних вірувань і обрядів з декларованою метою відродження національної духовності, насправді ж мова йде не про відродження, а про конструювання ідеологічної основи для нової соціально-політичної спільноти, яка більш відповідає умовам модернізації [14].

Згідно з даним міркуванням, національне відродження є не поверненням до забутих аутентичних витоків етнічності, а створенням культури, яка запозичує та усереднює риси традиційної народної культури. Можна додати, що відроджуються та розповсюджуються не сутнісні цінності та норми (традиційний родинний устрій, статус релігії у суспільстві тощо), – повернення до них за сучасних умов було б проблематичним, оскільки вони не відповідають соціально-економічним і політико-правовим реаліям, – а лише зовнішні риси, до того ж стилізовані.

Якщо звернутися до процесу національного відродження першої половини ХІХ ст., який характеризував добу романтизму, то можна побачити, що зацікавленість духовних еліт у народній традиційній культурі не була дозвільною. Вона була спрямована на демократизацію суспільства, подолання станового поділу, тієї прірви, що знаходилася між носіями народної культури та носіями «глобальної» елітарної культури дворянства і духівництва. Наслідком тих зусиль є становлення національних літературних мов, започаткування народної освіти тощо.

Сучасний етноренесанс апелює до уявного народу як еталонного носія етнічної культури, у той час, як культурні цінності та норми реально існуючих народних мас вже є модернізованими і стандартизованими через експансію комерційної культури. У пошуках витоків етнічної культури відбувається звернення до архаїчних часів, уявлення про які залишають великий простір для вільних інтерпретацій та фантазій. Якщо ж репрезентативні риси етнічності шукають у відносно недалекому минулому, то і тоді велике значення мають трактування, що обумовлені особливостями сучасного етапу розвитку суспільства. Так греко-католицизм сприймається зараз як репрезентативний етнорелігійний фактор у контексті української національної культури, незважаючи на те, що від самого початку він був фактором вестернізації.

Але так чи інакше етноренесансні процеси будь-якого періоду мають спрямованість на формування єдиної етнічної спільноти, яка б отримала для себе певні вигоди (культурні, політико-правові, соціально-економічні).

Один з авторів, який досліджував зв'язок етнічності та держави і вивчав механізми етнічного відродження, – Е. Геллнер – трактував феномен націоналізму саме як продукт модернізації, а не повернення до архаїки.

Націоналізм висунув принцип, згідно з яким державні кордони повинні бути обумовлені кордонами культурного ареалу, межами проживання нації. Проте, як підкреслює Е. Геллнер, нації не надані від природи, вони не є політичною версією теорії біологічних видів. Національні держави не були кульмінацією розвитку етнокультурних груп. Націоналізм – це не пробудження і самоствердження нібито природних і заздалегідь заданих спільнот, а формування нових суспільств, які відповідають сучасним умовам, хоча використовують культурну, історичну та іншу спадщину донаціоналістичного світу.

Нація виступає як інтегративна форма для об'єднання, а певний інтерес до локальних етнічних культур є лише поступкою. Раціоналізована висока культура «прославляє себе в пісні і танці, запозичуючи їх (при цьому стилізуючи) з народної культури, яку, як їй здається, вона любовно увічніює, захищає і наново стверджує» [9].

Під високою культурою Е. Геллнер розумів впорядковану і стандартизовану систему ідей, на засаді якої відбувається масова комунікація, що у свою чергу є обов'язковою умовою для функціонування системи виробництва. Він писав: «Людська праця стала за своїм характером семантичною. Її невід'ємною частиною є безособова, вільна від контексту масова комунікація. Це можливо лише в тому випадку, якщо всі люди, включені в цей масовий процес, слідуєть одним і тим самим правилам формулювання і декодування повідомлень ... З цього випливає, що суспільство в цілому ... повинно бути пронизане єдиною стандартизованою високою культурою. Таке суспільство не зможе вже терпіти дикого виростання різноманітних субкультур, пов'язаних кожна своїм контекстом і розділених ... бар'єрами взаємонерозуміння» [10].

Таким чином, епоха глобалізації характеризується наявністю складних етнокультурних процесів. У багатьох країнах світу спостерігається відродження національних традицій, культурна регіоналізація, суспільний запит на ідеї націоналізму, що, на перший погляд, є антагоністичною тенденцією відносно глобалізації. Але взаємозв'язок між ними виявляється набагато складнішим.

Незважаючи на те, що етнокультурний чинник виступає як протидія по відношенню до глобалізації, на практиці він може відігравати роль її каталізатора. Це відбувається у процесі відродження та розвитку відносно дрібних субетнічних і субрегіональних культур, які починають загрожувати сталому існуванню великих культурних спільнот, дезінтегрують та роблять їх слабкішими перед викликами глобалізації.

Потрібно підкреслити те, що змістом етноренесансу не є виключно деклароване відродження культури і повернення до втрачених традицій. Він має модернізаційну спрямованість, тобто у його рамках етнічність стає принципом оновлення суспільства.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Жижек С. Хрупкий абсолют или Почему стоит бороться за христианское наследие / С. Жижек. – М.: Художественный журнал, 2004. – 177 с.
2. Ігнатов В. О. Феномен етнічного ренесансу / В.О. Ігнатов // Етнос і соціум / Б. В. Попов, В. А. Піддубний, Л. Є. Шкляр та ін. Відп. ред. Б.В. Попов – К.: Наукова думка, 1993. – С. 44 – 63.
3. Кибасова Г.П. Этническое пространство России. Социально-философский анализ: дисс. ... д-ра филос. наук: 09.00.11 / Г.П. Кибасова. – Волгоград: ВГМУ, 2004. – 53 с.
4. Майборода О. Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір / О. Майборода // Сприяння поширенню толерантності в поліетнічному суспільстві. – К.: «Фонд Європа ХХІ», 2002. – С. 5 – 22.
5. Оксютрович М.О. Етнокультура в контексті глобалізаційних процесів: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / М. О. Оксютрович. – Житомир: [б. в.], 2014. – 17 с.

6. Пітякова Т.С. «Етнічний ренесанс» у культурі: сучасний вимір / Т. С. Пітякова // Духовність. Культура. Нація. Збірник наукових статей / гол. ред. Мельник В. П. – Випуск 4. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – С. 38–45.
7. Потоцька Ю. І. Місце і роль традиції в суспільстві, що глобалізується / Ю. І. Потоцька // Мультикультурний світ у просторі освіти: збірник наукових доповідей за матеріалами Всеукраїнського науково-практичного семінару (6 жовтня 2006 р.). – Х.: ФОП Лібуркіна М. Л., 2006. – С.113 – 115.
8. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Ентоні Сміт. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 320 с.
9. Геллнер Э. Нации и национализм [Электронный ресурс] / Э.Геллнер. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/gelln/index.php.
10. Геллнер Э. Пришествие национализма. Мифы нации и класса [Электронный ресурс] / Э. Геллнер. – Режим доступа: <http://litopys.org.ua/gellner/puti.htm>.
11. Окладникова Е. А. Этнический ренесанс: теории и современная российская практика [Электронный ресурс] / Е. Окладникова, А. Зобнина. – Режим доступа: http://www.kunstkamera.ru/files/lib/978-5-88431-154-1/978-5-88431-154-1_73.pdf.
12. Стефаненко Т. Г. Социально-психологические аспекты изучения этнической идентичности [Электронный ресурс] / Т. Г. Стефаненко– Режим доступа: <http://flogiston.ru/articles/social/ethnic>.
13. Уколова М. С. Феномен этнофутуризма в современной культуре [Электронный ресурс]. / М. С. Уколова – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/fenomen-etnofuturizma-v-sovremennoi-kulture>.
14. Шнирельман В. А. Неоязычество и национализм. Восточноевропейский ареал [Электронный ресурс] / В. А. Шнирельман– Режим доступа: <http://static.iea.ras.ru/neotlozhka/114-Shnirelman.pdf>.